УДК 34.01

МУХІН В.В.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ: ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МЕЖІ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОГО ВПЛИВУ

Автором визначено межі індивідуального правового регулювання як межі правового втручання до суспільних відносин за допомогою індивідуальних правових засобів, які зумовлено межами нормативного регулювання, а також факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Встановлено, що суб'єктивні межі індивідуального правового регулювання залежать від виду такого регулювання.

Ключові слова: *правове регулювання, індивідуальне правове регулювання, межі правового регулювання, предмет правового регулювання.*

Автором определены границы индивидуального правового регулирования как пределы правового вмешательства в общественные отношения с помощью индивидуальных правовых средств, обусловленные пределами нормативного регулирования, а также факторами объективного и субъективного характера. Установлено, что субъективные пределы индивидуального правового регулирования зависят от вида такого регулирования.

Ключевые слова: *правовое регулирование, индивидуальное правовое регулирование, пределы правового регулирования, предмет правового регулирования.*

The author defines the limits of individual legal regulation as the limits of legal interference in public relations with the help of individual legal means, which are due to the limits of regulatory regulation, as well as factors of objective and subjective nature. It is established that the subjective limits of individual legal regulation depend on the type of such regulation.

Key words: *legal regulation, individual legal regulation, limits of legal regulation, subject of legal regulation.*

Вступ. У загальній теорії права під предметом правового регулювання розуміються «різноманітні суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою можуть «піддаватися» нормативно-організаційному впливу та в даних соціально-політичних умовах вимагають такого впливу, що здійснюється за допомогою юридичних норм, всіх інших юридичних засобів, що утворюють механізм правового регулювання».

Постановка завдання. Предмету індивідуального правового регулювання в юридичній науці уваги приділяється набагато менше. Серед небагатьох існуючих можна зустріти таке визначення: предметом індивідуального правового регулювання є конкретні правовідносини, юридичний зміст яких об'єктивно потребує індивідуальної регламентації на стадії їх формування і розвитку.

У даному визначенні точно підкреслюється одна з головних властивостей предмета індивідуального правового регулювання – «об'єктивна необхідність індивідуальної регламентації». Однак зводити його тільки до конкретних правовідносин видається не зовсім правильним, тож це питання потребує ширшого розгляду.

Результати дослідження. На нашу думку, для визначення предмета індивідуального правового регулювання слід звернути увагу на такі моменти:

1. Предмет індивідуального правового регулювання є складовою частиною предмета загального (нормативного) правового регулювання. Суспільні відносини, врегульовані на нормативно-правовому рівні, у рамках нормативного регулювання можуть бути врегульовані і в індивідуально-правовому порядку. Однак важливо зауважити, що зазначене буде правильним тільки за умови, що під нормативним регулюванням розуміється регулювання за допомогою не тільки норм, але й принципів права, які можуть не мати формального закріплення.

© МУХІН В.В. – кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук кафедри теорії держави і права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

2. Особливості суспільних відносин, які, крім нормативної, потребують індивідуальної правової регламентації, визначають предмет індивідуального правового регулювання, який, хоч і поглинається за обсягом предметом загального (нормативного) правового регулювання, має свою специфіку.

3. Суспільні відносини, що є предметом індивідуального правового регулювання, піддаються індивідуальному правовому впливу, оскільки піддаються нормативному впливу права.

4. Предметом індивідуального правового регулювання є тільки ті суспільні відносини, які можуть бути врегульовані індивідуальними правовими засобами.

Відповідно, *предмет індивідуального правового регулювання* – це суспільні відносини, які охоплюються загальним предметом правового регулювання і поряд із нормативним регулюванням (через систему принципів і норм права) потребують також індивідуальної правової регламентації і можуть бути врегульовані індивідуальними правовими засобами.

Предмет правового регулювання обумовлює межі правового регулювання.

Проблема меж правового регулювання є однією з найбільш малодосліджених і дискусійних у загальній теорії права. Досі не знайшло належного розвитку в сучасних дослідженнях висловлене ще С.А. Муромцевим твердження про те, що вплив права на суспільство не є безмежним. «Зрозуміло, – писав дослідник, – що дія всіх подібних юридичних засобів далеко не всемогутня: багато випадків вислизають з-під впорядкування». Йдеться про те, що в сучасній теорії права називається «межами правового регулювання».

Для держави право служить необхідною передумовою впливу на поведінку громадян засобами встановлення приписів, заборон, обов'язків. Для громадян право є не тільки мірою встановленої свободи, а й важливим гарантом від утиску держави. Іншими словами, наскільки держава здійснює владні функції стосовно громадян, настільки і зобов'язана перед ними [6, с. 125].

Межі правового регулювання не просто існують, вони визначені об'єктивно. Є певні суспільні відносини, які в силу своєї природи не потребують правового регулювання, і право не повинно цього прагнути. І навпаки, право не може залишатися осторонь тих змін, що відбуваються в суспільстві в цілому й у сфері окремих сфер відносин зокрема. Ті факти, які раніше могли залишатися поза правовим регулюванням, сьогодні через свою масштабність потребують включення до предмету правового регулювання. Скажімо, окремі вчені вказують, що сімейні відносини в західних суспільствах упродовж останніх десятиліть XX ст. зазнали суттєвих змін: знизилася народжуваність; збільшився відсоток дітей, що народжуються у батьків, які не перебувають у шлюбі (для порівняння – у Великій Британії в 1961 р. число таких дітей становило 5%, наприкінці 90-х – 37%); збільшення розлучень (вважається, що упродовж останніх 25 років XX ст. кількість розлучень зросла в 5 разів); зростання числа одиноких батьків; поширення практики фактичних шлюбних відносин без офіційного укладання шлюбу тощо [1]. З'явилися такі поняття, як «громадянський шлюб», «цивільний шлюб», «фактичні чоловік і дружина», «фактичний шлюб», «громадянські чоловік і дружина» [2, с. 178; 5, с. 39]. Сформувалося розуміння того, що є сфери тільки особистого життя людини, втручання держави до яких зі встановленням нею правового регулювання за типом сім'ї є недоречним і необґрунтованим. Водночас, певні відносини, які раніше держава включала до предмету правового регулювання, можуть здобувати статус особистих – таких, що не можуть тягнути за собою передбачених державою юридичних наслідків. Наприклад, деякі держави довгий час офіційно забороняли позашлюбні стосунки, інтимні стосунки з особами тієї ж статі, а деякі і сьогодні встановлюють заходи юридичної відповідальності за подружню зраду. Для США довгий час залишалося актуальним питанням щодо шлюбів між особами різних рас. В окремих штатах до середини 70-х років XX ст. залишалися закони, що забороняли такі шлюби. Лише у 1967 р. Верховний Суд США своїм рішенням визнав неконституційність подібних законів як таких, що порушують Чотирнадцяту Поправку до Конституції США, а саме «принцип рівності всіх перед законом» [4, с. 229].

Безумовний інтерес до розуміння меж правового регулювання становить підхід К. Енгіша. Він вважав, що право обмежене з усіх боків і в усіх вимірах. Оскільки право враховує лише виражену ззовні поведінку, то тут воно обмежене рамками реально можливого і направлено лише в сьогодення і майбутнє, а не в минуле. Право, на думку автора, не діє в екстремальних ситуаціях, тобто людина в таких випадках ніби не зважає на право. Межі права обумовлені прагненням людини до свободи: окремі сфери людського буття вилучаються зі сфери правового регулювання в якості «свобод». Нарешті, існують просто прогалини в праві[1].

[1] Карл Енгіш вважається одним із видатних західнонімецьких вчених-правознавців. У монографії «Питання теорії права» зібрані найбільш важливі роботи останніх років життя вченого (К. Енгіш помер у 1984 р.). Проблемі меж правового регулювання присвячено окрему статтю «Позаправова сфера».

На відміну від інших дослідників, К. Енгіш акцентує увагу на часовому характері меж правового регулювання, а потім підходить до більш поширеного поділу меж правового регулювання на об'єктивні («реально можливі») і суб'єктивні (залежні від суб'єкта). Такий підхід видається найбільш перспективним, оскільки показує динаміку меж правового регулювання та дозволяє визначити їх основні види.

Важливі акценти у дослідженні меж правового регулювання зроблено В.С. Смородинським, який підкреслює, що необхідність розумного обмеження регулятивного впливу на суспільство визначає систему принципів правового регулювання, реальне додержання яких є важливим чинником його ефективності. Серед них найважливішими є: доцільність, тобто обґрунтована необхідність регулювання певних суспільних відносин із метою їх упорядкування; адекватність, тобто відповідність способів, методів і типів регулювання, ступеня жорсткості правового режиму потребі у впорядкуванні та суспільним вимогам; збалансованість, тобто забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів; передбачуваність, тобто послідовність регуляторної діяльності, що дозволяє здійснювати планування людської діяльності в суспільстві; прозорість і врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб дій органів державної влади на всіх етапах регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень і пропозицій, наданих членами суспільства, обов'язковість і своєчасність інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності [7, с. 260].

Таким чином, межі правового регулювання є предметом для наукових досліджень, але всі вони зводяться до вивчення меж нормативного правового регулювання. Щодо меж індивідуального правового регулювання зустрічаються лише окремі висловлювання.

Не викликає сумнівів, що межі індивідуального правового регулювання окреслені позитивним правом, але це стосується і меж нормативного правового регулювання, будучи загальною для них ознакою. Розуміти під межами індивідуального правового регулювання закріплені законом рамки, в яких суб'єктам права надається можливість на власний розсуд визначати свою поведінку, допустимо тільки для автономного, координаційного (договірного) і тільки частково – до субординаційного індивідуального правового регулювання.

У якості відправних точок дослідження меж індивідуального правового регулювання можна назвати такі:

1) межі індивідуального правового регулювання залежать від меж нормативного регулювання і повністю поглинаються ними;

2) межі індивідуального правового регулювання, хоча і закладаються на нормативному рівні, мають низку особливостей, які залежать від виду індивідуального правового регулювання;

3) розподіл меж нормативного правового регулювання на об'єктивні і суб'єктивні може бути застосовано і до меж індивідуального правового регулювання.

Висновки. Отже, межі індивідуального правового регулювання можуть бути визначені як межі правового втручання до суспільних відносин за допомогою індивідуальних правових засобів, зумовлених межами нормативного регулювання, а також факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Суб'єктивні межі індивідуального правового регулювання залежать від виду такого регулювання: в автономному індивідуальному правовому регулюванні – це межі свободи суб'єкта діяти в односторонньому порядку за своїм розсудом у встановлених джерелами позитивного права межах; у договорному (координаційному) індивідуальному правовому регулюванні – це межі свободи договору, які залежать від визначених джерелами позитивного права меж; у субординаційному (правозастосовному) індивідуальному правовому регулюванні – межі визначаються компетенцією суб'єкта, який приймає рішення і нормативною основою її визначення.

Об'єктивні межі є загальними для нормативного та індивідуального правового регулювання. Точніше, межі індивідуального правового регулювання поглинаються межами нормативного. Однак із цим твердженням можна погодитися тільки за умови, що під нормативним регулюванням розуміється не тільки регулювання позитивним (формально закріпленим) правом, але й принципами права. Так, видається слушною позиція, яка висловлюється в юридичній літературі, що найскладнішим для індивідуального правового регулювання є встановлення того, чи є розглядуваний випадок таким, що охоплюється сферою дії права, коли позитивне право чіткої відповіді на це питання не дає. Як вказує О.М. Верещагін, як тільки виникає думка про необхідність нового або додаткового права, ми можемо говорити про прогалину в правовій системі. Однак як судді у «безпрецедентних» справах можуть бути впевнені, що ця конкретна справа має знаходитися у межах правового регулювання, якщо не існує норми, яка може бути застосована до неї? [3, с. 92].

Це питання правозастосовець може вирішити тільки через звернення до принципів права, які загальним чином окреслюють межі дії права. Так, на думку Л.С. Явича, саме суддя покликаний вирішити, чи підлягають певні суспільні відносини захисту з боку права [11, с. 143]. Критерієм того, що факти перебувають у сфері правового регулювання, є загальні принципи права [8, с. 105].

Відомо, що час від часу на розгляд судді потрапляють справи, до яких не можна застосовувати законодавчі положення ні прямо, ні за аналогією, тобто за їх смислом. Якщо суддя приймає рішення в такій справі, то він у порядку індивідуального правового регулювання створює право в екстралегальному смислі. Можна ставити питання про те, чи має взагалі суддя право на такі дії, які масштаби застосування таких рішень і де межі такої правотворчості. Дискусії з приводу статусу дій суддів у разі вирішення справи за умов відсутності відповідної норми права у позитивному праві точаться й у вітчизняній науці. Саме в питанні про прийняття рішень судами у т. зв. «складних справах» вбачають основний предмет спору між Г. Хартом і Р. Дворкіним: обидва вчені визнають, що у важких справах судді виходять за межі правил і розглядають цінності, але Г. Харт називає це актом законодавства, а Р. Дворкін апеляцією до принципів [9, с. 286]. У цьому сенсі видаються обґрунтованими розмірковування Я. Шаппа, котрий писав, що «суддя не може відмовитися від прийняття рішення тільки на тій підставі, що він не може обґрунтувати його посиланням на закон. Напроти, у цьому разі він повинен замість законодавця сформулювати правову норму, яка дозволить йому винести рішення за відповідною справою. Ч. II і III ст. 1 Швейцарського цивільного кодексу явно демонструють це: «Якщо закон не містить відповідного припису, то суддя має винести рішення на основі звичаєвого права, а якщо таке відсутнє – на основі правила, яке він встановив би як законодавець. Він має дотримуватися визнаної доктрини і традиції». Там, де для створення нової норми права суддя не має в якості масштабу окремих законодавчих приписів, йому доводиться орієнтуватися на ще більш абстрактні принципи права, основні положення конституції і, нарешті, правову систему в цілому. Нова норма права має бути відкритою для інтеграції в правове ціле. Тому формулювання цієї норми здійснюється в режимі «intra ius» («у межах права»). Екстралегальна правотворчість має свої межі. Якщо будь-яка матерія розумним чином може бути врегульованою тільки законодавцем, то суддя не повинен претендувати на її врегулювання у своєму рішенні» [10, с. 33]. Останнє зауваження має принципове значення для визначення меж повноважень правозастосовного органу. З одного боку, суд не повинен відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини (оскільки у цьому разі відбувається порушення принципу доступності правосуддя), з іншого – суд не може брати на себе повноваження з урегулювання питань, для відповіді на які є недостатнім звернення до принципів права; це питання, які віднесені до виключної компетенції правотворчого органу, можуть бути вирішені тільки ним.

Список використаних джерел:

1. Family Law and Family Values / Edited byMavis Maclean. A series published for the Oñati Institute for the Sociology of Law. Oxford and Portland, Oregon, 2005. 342 p.

2. Андрєєва Н.С. Поняття та ознаки фактичних шлюбних відносин. Європейські перспективи. 2014. № 3. С. 177–181.

3. Верещагин А.Н. Судебное правотворчество в России. Сравнительно-правовые аспекты. М.: Международн. отношения, 2004. 344 с.

4. Давидова Н.О. Інститут шлюбу в американському праві. Форум права. 2012. № 1. С. 228–233.

5. Дякович М.М., Сеник С.В. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин». Вісник Верховного Суду України. 2011. № 2. С. 37–43.

6. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Юридична думка, 2008. 320 с.

7. Смородинський В. Зміст і межі регулювання людської діяльності правом. Філософія права і загальна теорія права. 2013. № 2. С. 253–260.

8. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.

9. Харт Г.Л.А. Понятие права / пер. с англ.; под общ. ред. Е.В. Афонасина и С.В. Моисеева. СПб.: Изд-во С.-Петерб.ун-та, 2007. 302 с.

10. Шапп Ян. Система германского гражданского права: учебник / пер. с нем. С.В. Королева. М.: Международные отношения, 2006. 357 с.

11. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. М.: Юрид. лит., 1961. 171 с.